

accurate performance, and now a good leader is a person who is able to carry out orders and instructions of higher standards and responsible business behavior types.

Keywords: manager, claims, manager knowledge, professional competence manager.

Содомора П.

ФІЛОСОФСЬКІ ТЕРМІНИ: ПОЗНАЧЕННЯ І СЕМАНТИКА В ПЕРЕКЛАДІ ТА ПОЯСНЕННІ

Досліджено проблеми відтворення та контекстуального тлумачення деяких синонімічних пар термінів. Переглянуто можливі способи відтворення та виділено найефективніші з погляду збереження семантики слова. Акцентовано увагу на неунікних несумісностях між первинним та вторинним текстом. Розглянуто та систематизовано ряд новітніх концепцій відтворення термінів.

Ключові слова: моно- полілексемний термін, власне термін, прихований термін, транслітерація, калькування.

Переклад давнього тексту (і насамперед це стосується філософських праць) пов'язаний з різними проблемами. Виникають вони подібно до ланцюгової реакції: кожен розв'язок тягне за собою нову трудність. Тож застосування окремих підходів до відтворення термінів може спровокувати семантичну перестановку із погляду мови-джерела чи навіть цільової мови. Тому часто виникає необхідність застосовувати різноманітні компенсаторні засоби, як-от додавання нового слова задля пояснення значення періоду тексту. Також зрозумілим є те, що певні пасажі таких текстів, як «Сума теології» потребують додаткового позатекстового пояснення. До того ж слід зауважити, що складність перекладу з давніх мов не можна прирівнювати до складності перекладу з мов сучасних: переклад з давніх мов є свого роду науковим дослідженням, що передбачає велику підготовчу роботу, а також коментарі та пояснення.

Головна проблема полягає у тому, що більшість термінів можна перекладати по-різному. Найуживанішим способом є транслітерація, тобто записування слова відповідно до правил цільової мови; наступним є калькування, тобто відтворення морфологічної структури слова; часом перекладачі застосовують метод аналогії, тобто використовують слово із подібним семантичним наповненням.

Переважно більшість використаних у дослідженні праць складають праці іноземних авторів, що присвячені філософії томізму та його трансформаціям у модерну та постмодерну філософії, зокрема французької школи неотомізму, особливо Е. Жильсона [1], Ж. Маритена [2], Дж. Ділі [3; 4] та інших філософів і дослідників історії філософії. У цих працях докладно викладено концепції Св. Томи та проведено їх аналіз. Роботи дали змогу випрацювати концепцію та стратегію дослідження, зокрема переглянути основні принципи подальшої рецепції та розвитку тих чи інших аристотелівських концепцій.

Сучасний етап розвитку української філософської думки також визначається зростанням інтересу до схоластики загалом та до творчості Св. Томи зокрема. Це насамперед пов'язано із відсутністю реальної можливості опрацювати спадщину Аквіната у радянський період. Саме тому в українській філософській літературі лише нещодавно з'явилися перші праці з історії схоластики [5; 6], у яких докладно описано передумови виникнення вчення Св. Томи та його наслідки, подано періодизацію схоластики. Докладно ці питання описує А. Пашук у праці «Нариси з історії філософії середніх віків» [6].

Оскільки питання історії схоластики достатньо опрацьовані, тому їх торкатимемося у дослідженні лише побіжно. Визначною вузькоспеціалізованою працею в цій галузі є книга А. Баумейстера «Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання» [7]. На сьогоднішній день праця А. Баумейстера є унікальною у цій сфері, оскільки докладно розглядає концепції Св. Томи, до того ж, праця обмежена концепцією буття, оскільки охопити усе вчення Св. Томи однією працею неможливо. Наше дослідження стосується проблем, що виникають під час напрацювання україномовної філософської терміносистеми та її рецепції у європейському культурному контексті.

За мету в цій статті ставимо віднайти шляхи передачі тих термінів, які мають амбівалентне значення в тексті оригіналу. Такі терміни створюють значний вплив на певні періоди тексту, що подекуди виливається у спотворення чи навіть підміну значення періодів тексту. Зрозуміло, що однією статтею ми не розв'яжемо усіх складних питань: спробуємо лише розв'язати широку наукову дискусію.

Властиво, перекладне слово прагне функціонувати як аналог перекладачового сприйняття контексту. Відповідно, перекладач повинен передбачати неунікні несумісності між первинним (латинським) та вторинним (англійським, українським і т.д.) значенням слова. Такі різниці, хоча й вони часами неунікні, слід

якомога більше вирівнювати, адже текст є структурою, що несе ідеї у широкому семіотичному значенні слова, тобто має за собою приховану інформацію.

Згодом після Бекона, сучасника Томи з Аквіну, схоластична латинська мова стає все насиченішою та, якщо так можна сказати, «твердішою». Головною причиною цього було те, що тогочасна латина, по суті, розвинула термінологію головних філософських течій, і нею послуговувалися представники усіх філософських шкіл. Термінологія була усталеною, починаючи із XIII століття, тобто від часів Томи з Аквіну. Як результат, ця термінологія робиться дуже важкою для сприйняття для усіх тих, що приходять зі сторони, тобто для пересічного читача, нашого сучасника. Гуманісти періоду Відродження висміювали цю «задерев'янілість» середньовічної латини, однак це було тільки риторичним знаком того, що усі вони не були зацікавлені у тих тонкощах термінології, яку випрацював період середньовіччя.

Правдивим є те, що схоластична латина є суто науковою мовою. Вона далека від латини класичного періоду, від літературної латини. І з цим пов'язані нарікання гуманістів. Однак те саме, через що вони висміювали середньовічну латину, стало для Чарльза Пірса базою, на якій він сформував систему термінології для філософії постмодерну. Власне цей мислитель остаточно випрацював дефініцію поняття «знак», і навіть найкращі філософи двадцятого століття не змогли проникнути у саму суть цього поняття, задовольнившись оглядом похідних та другорядних питань. Тож зрозуміло, що для того, аби отримати повноцінний огляд основних термінів, слід переглянути не один десяток наукових праць. Ця тема є предметом довгої дискусії, яку піднімаємо сьогодні.

Поряд із досвідом у царині перекладу та досліджень проблематики відтворення термінів попередньою працею, спробуємо розвинути нову стратегію дослідження цієї проблематики, водночас й адаптації нового матеріалу. Нещодавно завершивши працю над частиною «Суми теології» Томи з Аквіну (на цьому матеріалі проводитиметься дослідження), маємо намір продовжити переклад цього твору. Матеріалом для нового дослідження слугують також переклади деяких латинських та грецьких філософів: Августина, Діонісія, Атанасія, Орігена.

Усі терміни можна умовно класифікувати на групи: 1) формальна структура (моно/полілексемна); 2) синонімічні стосунки (повні / неповні синоніми); синтаксична структура (широка/вузька). Групування і структуризація термінів покликані випрацювати та

виокремити певні методи перекладу та позатекстового пояснення певних термінів. У «Сумі» є ряд термінів, які видаються простими і зрозумілими на перший погляд, однак їх простота зникає, або ж навіть переростає у складність при першій спробі перекладу. Такі терміни умовно названі напівтермінами.

Нажаль, й досі в Україні перекладено лише незначну частину творів Св. Томи [8]. Зовсім не такий стан речей спостерігаємо в інших країнах: в інших країнах існує навіть по кілька перекладів «Суми теології». Маємо різночасові переклади «Суми теології» польською, німецькою, англійською мовами. Наявність різних перекладів одного і того ж твору однією мовою є дуже цікавим явищем і вказує на різноманітність підходів до проблем перекладу.

Однією з багатьох проблем, що виникають у процесі перекладу, є проблема синонімів. Згідно із визначенням, синонімами є слова, що можуть навізаєм замінятися у тексті. Однак у процесі перекладу було виявлено, що Тома часто використовує різні синоніми поряд. Так, слова *scientia* і *doctrina* вжито як синоніми у 1-му питанні, незважаючи на те, що ці слова не є взаємозамінними. Складність можна подолати кількома шляхами, як-от передати слова транслітерацією, але у цьому випадку два слова в одному контексті матимуть одне значення; можна прийняти, що слова є синонімами і застосувати одне слово для їх передачі; можна додати слово в текст перекладу задля розрізнення цих двох знаків. Кожен з методів має свої переваги та недоліки. Властиво, два терміни – *doctrina* і *scientia* мали різні значення в класичний період: перше слово мало значно вужче значення. В англійському перекладі «Суми» Т. Гілбі ця проблема вирішена по-іншому. Перекладач вносить у переклад додаткову фразу: *of sacred doctrine*, однак це – двоякий хід. З одного боку, це допомагає вловити, що Св. Тома, використовуючи два слова, розуміє одну й ту ж річ (однак лише в цьому дискурсі), і це допомагає вирівняти різницю між цими словами. Однак, з іншого боку, надвикористання зайвих слів у перекладі може змінити структуру перекладеного тексту. До того ж, означення *sacra* у «Сумі» використовується лише з іменником *doctrina*, і ніколи із *scientia*. Це доводить, що терміни не є синонімами. До того ж, *scientia* і *doctrina* не були синонімами і в класичний період, і Св. Тома переважно використовує їх із несинонімічним значенням. Ці два терміни розрізняють і сучасні науковці [4, 261].

Цікаво також дослідити, як перекладачі поводяться із синонімами в інших випадках. У наступному прикладі наведено приклад використання перекладачем одного слова для передачі двох слів: “*beatitudo*” і “*felicitas*” передано як “*happiness*”, або ж як “*beatitudo*”.

Св. Тома говорить про *felicitas contemplativa*, однак Т. Гілбі подає цей вираз як “*contemplative beatitude*”, що є деякою підміною поняття, оскільки “*felicitas*”, за Томою, стосується земного щастя (Сума, I) [8]. Тож очевидно, що два терміни, *beatitudo* і *felicitas* не є синонімами, відповідно, перекладач повинен приділяти більшу увагу до відтворення цих понять, оскільки вони позначають різні поняття. Докладне значення цих концептів втрачається, коли відтворювати їх одним і тим самим словом.

Ось ще один приклад термінологічної несумісності з точки зору українсько-латинського контрастивного аналізу. У пасажах тексту «Суми» виникає необхідність визначити стосунки між термінами *tempus – aevum – aeternitas* та їх українськими (чи навіть англійськими) відповідниками. Перший і останній мають прямі англійські відповідники, і як це видно з тексту «Суми», перший позначає земний час, а останній – вічність Бога. Однак середнє слово, *aevum*, не має прямого відповідника. Тому Альфред Фреддосо, перекладач «Суми», використовує новотвір у перекладі, *aeviternity*, пояснюючи його значення латинським словом у дужках. Робить це перекладач через так звану «недостатність позначення» цього новотвору. Відповідно, перекладач у такий спосіб пояснює слово та показує, що воно не має англійського еквівалента. Подібні ситуації виникали і в часі праці над українським перекладом «Суми». Це дослідження покликане висвітлити саме такі місця тексту, покладаючись на великий досвід сучасних (і насамперед американських) перекладачів і дослідників. Це – необхідна умова створення адекватного перекладу «Суми» українською мовою.

Почнімо з того, що у 510 р. Боецій переклав «Категорії» Аристотеля та зробив докладні коментарі. У цій праці філософ встановив латинську термінологію належним чином, і саме з цієї праці розпочалася довготривала і складна дискусія щодо багатьох термінів. Одним з таких термінів був термін *relatio*, стосунок. Властиво, саме від Боеція отримали існування поняття стосунку відповідно до того, як він виявляється у дискурсі (*relatio secundum dici*), та поняття стосунку відповідно до того, як він виявляється у бутті (*relatio secundum esse*). Тобто, були введені у філософію поняття трансцендентного та онтологічного стосунку. Трансцендентним стосунком у латинській філософії згодом почали називати всілякі стосунки, що стосуються більше ніж однієї категорії.

На відміну до трансцендентного стосунку, існує стосунок, що прикладається лише до однієї категорії – категорії стосунку, і його Боецій називає предикаментним, тобто категорійним стосунком.

Властиво, поняття «предикаментний» стосується як категорій буття, так і предиката у реченні: тут філософи латинського періоду вбачали лінгвістичні підстави в античній схемі категорій значно більше, ніж сам Аристотель.

Стагірит зараховував стосунок до припадковостей і включив стосунок до списку категорій, створивши для нього визначення: стосунок як окрема категорія містить ті ознаки буття, які є необхідними для існування цього буття стосовно іншого. І хоча розмір можна оцінювати без огляду на те, що міряємо, все ж стосунок у значенні категорійному не існує без існування речі, яку міряємо. Тож за середньовічним визначенням, стосунок є тим, чие буття полягає у відношенні чи стосунку до чогось іншого.

На основі теорії про стосунки виникла дискусія про різницю між фізичним буттям, чи буттям, що існує незалежно від мислення, тобто *ens reale*, та логічним буттям, що залежить від мислення, тобто *ens rationis*. Справа в тому, що уявна особа з певними уявними характеристиками не є тим самим, що й фізично існуюча особа, тобто така, що має власне існування: однак стосунок, незалежно від того, чи він стосується фізичної особи, чи уявної, має існування щодо свого предметного підґрунтя, і тому є стосунком в обох випадках [3, 230]. Однак зрозуміло, що усі концепції, такі, як-от Августинова концепція про знак, є лише стосунком, що залежить від мислення. Однак середньовічні філософи не випрацювали монолексемного синоніма для *secundum esse*, на противагу до поняття «трансцендентний», що використовувався як встановлений синонім до *secundum dici*. Лише згодом як синонім до *secundum esse* почали використовувати термін «онтологічний».

Дискусія про стосунки була однією з останніх перед так званім «темним» періодом, що розпочався, по суті, з часу страти Боеція (524 р.) і тривав аж до одинадцятого століття, до праць Ансельма, Абеяра і Петра Ломбардського. Це був період, коли вже розпалися традиції античної філософії, а монастирі, в яких мали виникнути нові, лише зароджувалися. Наступний період філософії вносить ще більше питань щодо відтворення синонімічних термінів. Відповіді можна знайти, лише опрацюовуючи великий матеріал наукових праць та оригіналів творів.

Встановлено, що для проведення аналізу системи схоластичних термінів дуже вдячним матеріалом є твори Св. Томи з Аквіну, у яких представлено широкий спектр філософських термінів доби схоластики. У переважній більшості випадків терміносистема Св. Томи є чіткою і структурованою, що вимагає відповідного ставлення при перекладі. З

одного боку, це уможливорює систематизацію термінів, а з другого – вимагає дотримання певних правил при перекладі. Однак, незважаючи на чітку, з першого погляду, систему, Св. Тома подекуди вдається до заміни термінів їх частковими синонімами, що потрібно тлумачити як перехрещення семантичних полів термінів: очевидно, автор сприймав ці лексеми як синоніми. Тут зустрічаємо певні несумісності, які доводиться тим чи іншим чином пояснювати при дослідженні тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Gilson E.* Elements of Christian Philosophy. – Westport : Greenwood Press, 1978. – 358 p.
2. *Maritain, J.* An Introduction to Philosophy. – London : Continuum, 2005. – 178 p.
3. *Deely J.* Basics of Semiotics. – Toronto, 1990. – 149 p.
4. *Deely J.* Four Ages of Understanding. – Toronto, 2001. – 1020 p.
5. *Кондзьолка В. В.* Історія середньовічної філософії. – Львів : Світ, 2000. – 326 с.
6. *Пащук А. І.* Нариси з історії філософії середніх віків. – Львів, 2007. – 646 с.
7. *Баумейстер А. О.* Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання. – К. : Дух і літера, 2012. – 408 с.
8. Святий Тома з Аквіну. Сума Теології. / Переклад П. Содомори. – Львів : Сполом, 2010. – 520 с.
9. *Summa Theologiae / S. Thomae Aquinatis Doctoris Angeli. Opera Omnia.* [Electronic resource]. – Режим доступу: <http://www.corpusthomaticum.org>. – Заголовок з екрану.

Содомора П. Философские термины: обозначение и семантика в переводе и толковании.

Исследовано проблемы отображения и контекстуального истолкования некоторых синонимических пар терминов. Рассмотрено возможные способы отображения и выделено наиболее эффективные с точки зрения сохранения семантики слова. Акцентировано внимание на непреодолимых несовпадениях между первичным и вторичным текстом. Рассмотрено и систематизировано ряд новых концепций воспроизведения терминов.

Ключевые слова: моно- полилексемный термин, собственно термин, скрытый термин, транслитерация, калькирование.

Sodomora P. Philosophical Terms: Signification and Semantics in Translation and Explanation.

Certain problems of reproduction and textual explanation of some synonymical pairs of terms are researched. All possible methods of their

reproduction are reviewed and most effective from the scope of reproduction of their semantics are emphasized. The main attention is paid to unavoidable differences in between primary and secondary texts. The new concepts of reproduction of terms are reviewed and systematized.

Keywords: mono- polylexeme term, exact term, hidden term, transliteration, calc.

Лещенко А.

ЗНАЧЕННЯ СИМВОЛІЧНОГО ХРИСТІЯНСЬКОГО СЕНСУ У САКРАЛІЗАЦІЇ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА

У статті проаналізовано значення та роль символічного сенсу в процесі сакралізації творів мистецтва, які використовуються християнством. Доведено, що саме сенс, який закладений у символах, що відображаються у творах християнського сакрального мистецтва, транлюється у свідомість та підсвідомість людини, обумовлюючи сумісний коеволюційний процес системи «християнство-людина-суспільство».

Ключові слова: символ, символічний сенс, сакралізація, християнське сакральне мистецтво.

Сучасне суспільство, як і тисячі років тому, постійно звертається до сакрального мистецтва, створюючи та шукаючи у ньому різні символічні сенси. Такі сенси виражають певну мету чи призначення того чи іншого символу, який відображений у певному творі сакрального мистецтва, і не втрачають свого значення для віруючої людини протягом майже усього періоду функціонування християнства. Маючи колосальний вплив на внутрішній світ вірянина, сакральне мистецтво сприяє більш глибокому його «вживанню» у контекст самого християнського віровчення.

Актуальність зазначеної проблематики полягає у тому, що інтерес до символу, який є поліфонічним у своїй суті, не втрачається, як у наукових колах, так і серед широкого загалу, особливо актуальним є питання щодо його значення та місця у християнському сакральному мистецтві.

Тому, завданням дослідження є висвітлення значення саме суті символічного сенсу, який закладається у творах християнського сакрального мистецтва і транлюється через них у свідомість та підсвідомість людини.